

Inleiding

Kitty de Leeuw

Veel van de textiel die geproduceerd wordt, is bestemd voor gebruik in huis. Gordijnen omlijsten de vensters en – vooral in het verleden – de bedden, tapijten en matten bedekken de vloer, kussens en stofbekleding sieren het meubilair, kleden dekken tafels of soms andere meubels en ook de wand kan met textiel zijn aangekleed. Textiel omhult ons in bed en doet dienst in keuken en badkamer.

Woningtextiel heeft in de meeste gevallen zeker een nuttigheidswaarde. Gordijnen en ook wandbekleding beschermen de binnenruimte in de winter tegen tocht en warmteverlies. Gordijnen helpen bovendien in de zomer de warmte buiten te houden. Tapijten en matten gaan het ‘koud optrekken’ van de vloer tegen. Kussens en meubelbekleding verhogen het zitcomfort. Kleden beschermen het meubilair tegen vlekken en beschadigingen. Beddegoed houdt ons warm en draagt veel bij aan het slaapcomfort. Huishoudtextiel tenslotte, droogt ons lichaam en ons servies en bewijst goede diensten bij het schoonmaken.

Daarnaast heeft woningtextiel echter doorgaans ook een meer symbolische lading. Door de keuze die mensen hierin maken, laten zij veel zien van hun identiteit. Hun sociale status, welstand, subcultuur, smaak en levensstijl zijn eraan af te lezen. Vooral de raambekleding is in dit opzicht van belang, omdat deze zich uit de aard der zaak op de scheidslijn tussen binnen- en buitenwereld, van privésfeer en openbare sfeer bevindt. Ook voor onbekende passanten is zij zichtbaar, tenzij het huis te ver van de openbare weg gelegen is dan wel zij door blinden aan het oog onttrokken is. De raambekleding vormt in zekere zin het ‘visitekaartje’ van de bewoners van het huis. Zeer belangrijk bij het presenteren van de status en identiteit van de bewoners is ook de textiele aankleding van de vertrekkenden waar men (de meer officiële) visite ontvangt. Daar etaleert men zijn fraaiste en kostbaarste bezittingen, of het nu gaat om de salons en balzalen van de elite of om de ‘mooie kamer’ van boeren of arbeiders.

Bezien we de geschiedenis van woningtextiel in de laatste vijf eeuwen, dan kunnen we in de eerste plaats constateren dat louter het bezit ervan

tot het begin van de twintigste eeuw een luxe was. In het algemeen gold: hoe armer de bewoner, hoe kaler de woning. Strozakken en vodden (in gebruik als beddegoed of droogdoek), eventueel een aftandse eenvoudige mat, vormden het enige textielbezit van de allerarmsten. De middengroepen bezaten wel enig textiel, bijvoorbeeld beddegoed, een vloerkleed of mat, zitkussens, gordijnen en huishoudtextiel. Bij de sociale bovenlaag – gegoede burgerij en elite – raakte de woning in diezelfde periode meer en meer met textiel gevuld. Deze ‘verstoffing van de woning’ bereikte een hoogtepunt in de tweede helft van de negentiende eeuw, toen vensters werden behangen met meerdere stelen gordijnen in ingewikkelde draperieën, tapijten over elkaar heen werden gelegd en meubels overdadig van textiele bekleding waren voorzien en/of schuul gingen onder losse kleedjes. De linnenkasten waren meer dan goed gevuld. Verschillen in status en welstand waren eveneens af te lezen aan de uitvoering van de woningtextiel: de hoogwaardige kwaliteiten, de fraaiste ontwerpen en het meedoen met de ook op dit terrein wisselende modes waren voorbehouden aan de bovenlaag.

In de twintigste eeuw zien we een kentering in deze ontwikkeling. Bij de sociale bovenlaag wordt het interieur geleidelijk leger en strakker van vormgeving, de textiele aankleding bescheidener. Deze laatste speelt nog wel een belangrijke rol in de uitstraling van het interieur: men let op kwaliteit en vormgeving. Nu kenmerken juist de interieurs van de midden- en lagere klassen zich door een overdaad aan textiel, voor hen met de stijging van de welvaart en de goedkopere massaproductie betaalbaar geworden. Vanaf de jaren zestig lijkt de rol van woningtextiel aan belang in te moeten: gordijnen maken plaats voor jalouziën, lamellen of planten, op de vloer treft men een enkel tapijt op de plavuizen, het parket of de kurktetegels.¹ De warmte-isolerende werking van deze vormen van woningtextiel is niet meer zo noodzakelijk, nu centrale verwarming en – in mindere mate – vloerverwarming gemeengoed zijn geworden. Vanaf het einde van de jaren tachtig beleeft de woningtextiel echter een revival, passend bij de opkomst van het ‘cocoonen’: het knus en gezellig thuis zitten. Zelfs gordijndraperieën zijn weer in trek.

De historicus die de geschiedenis van woningtextiel wil bestuderen, kan zich baseren op meerdere soorten bronnen. Om te beginnen kan hij of zij de productiekant onder de loep nemen. In bedrijfsarchieven zijn gegevens te vinden betreffende assortiment, (contacten met) ontwerpers, dessins en vormgeving, productieproces, prijs en afzet. Deze laatste items brengen ons al bij de distributiekant. Archieven van winkels die woningtextiel verkopen, bieden mogelijkheden om meer over woningtextiel in het verleden te weten te komen, bijvoorbeeld via prijscouran-

ten en bestellingen/orders. Op dit vlak is ook de reclame van belang: zowel producenten als distributeurs adverteren voor hun producten in kranten en tijdschriften.

Uiteraard is het van groot belang te achterhalen welke (groepen) mensen de woningtextielproducten kochten en hoe zij ze gebruikten. Een deel van het antwoord op deze vragen kan de historicus vinden in boedelinventarissen. Deze werden opgemaakt wanneer iemand overleden was en de erfenis moest worden vastgesteld en verdeeld. Ze vermelden de aanwezigheid van woningtextiel, de aantallen waarin de verschillende vormen ervan in de woning aanwezig zijn, de geschatte waarde ervan en soms ook de dessins of voorstellingen. Vaak wordt ook genoteerd in welke vertrekken de woningtextiel zich bevindt, wat een indicatie is voor het gebruik ervan. Helaas worden boedelinventarissen vooral in die huishoudens opgesteld, waar enig bezit aanwezig is. De lagere sociale lagen zijn dus sterk ondervertegenwoordigd. Informatie over de daadwerkelijke textiele inrichting van de woning, het eigenlijke gebruik dus, is te distilleren uit afbeeldingen – schilderijen, prenten, foto's – en uit interieurbeschrijvingen in romans, brieven of dagboeken. In familie-archieven zijn soms ook bestellingen van woningtextiel en rekeningen te vinden. Archieven van kunstenaars, ontwerpers en binnenhuisarchitecten kunnen licht werpen op dessins, kleuren, ontwerpen, denkbeelden omtrent de toepassing van textiel en de gang van zaken tijdens de door hen uitgevoerde opdrachten.

Dan zijn er nog de bladen, rubrieken en brochures die zich tot taak stellen de lezer te informeren over de laatste nieuwtjes en modes in de interieurverzorging en/of adviezen te geven over een praktisch, hygiënisch of esthetisch verantwoord geachte toepassing van textiel in huis. Last but not least kan de historicus ook nog de textiel zelf bestuderen, voor zover deze tenminste nog bestaat. Helaas hebben we te maken met vrij vergankelijk materiaal, dat ook nogal eens niet de moeite van het bewaren waard wordt gevonden. Veel uit de gratie geraakte gordijnen en tafelkleden belanden in de verkleedkoffer van de kinderen, beschermen de vloer tijdens het verven van het plafond, doen dienst als poetsdoek of worden simpelweg weggegooid. Gelukkig hebben verscheidene musea met een historische collectie, het Nederlands Textielmuseum en de diverse stijlkamers nog oude woningtextiel in hun bezit.

In dit themanummer van *Textielhistorische Bijdragen* wordt slechts een klein stukje van de puzzel die 'geschiedenis van textiel in de woning in Nederland' heet, gelegd. Er is voor in dit onderwerp geïnteresseerde historici nog genoeg onderzoek te verrichten. Dat dit vanuit verschillende invalshoeken en op basis van uiteenlopend bronnenmateriaal

toch steeds op vruchtbare wijze kan geschieden en soms verrassende resultaten op kan leveren, tonen de bijdragen in dit themanummer aan. Irene Cieraad presenteert in haar bijdrage een geschiedenis van de raambekleding vanaf de zeventiende eeuw tot heden. Zij stelt daarbij de symbolische lading van met name het gordijn centraal en koppelt deze aan opvattingen over vrouwelijkheid, seksualiteit en de positie van de vrouw in de samenleving. Volgens Cieraad vormen vrouw, venster en vensterbekleding een symbolische eenheid. De historische veranderingen in de raambekleding weerspiegelen in haar optiek dan ook wijzigingen in het denken over de vrouw.

Wie aan wandtapijten denkt, ziet al gauw de paleizen van edellieden en vorsten voor zich. Willemijn Fock toont in haar artikel aan, dat ten tijde van de Republiek ook de gegoede burgerij zich in het bezit van wandtapijten en ander tapijtwerk -zoals tapijtkussens, beddekleden en tafelkleden- mocht verheugen. Fock voert de lezer door Nederlandse burgerhuizen en beschrijft de plaatsing, het gebruik, het uiterlijk en de waarde van het tapijtwerk dat zich daar bevond. Ook vergelijkt zij de populariteit van de kostbare wandtapijten met die van andere, goedkopere, vormen van wandbekleding, zoals goudleer en geschilderde behangsels op linnen en papier. Tegen het einde van de achttiende eeuw raakten wandtapijten uit de mode. Helaas zijn slechts enkele wandtapijten uit burgerbezit bewaard gebleven, wat Fock wijt aan de kwetsbaarheid van het product en aan het feit dat vele tapijtkamers gedurende de negentiende en het begin van de twintigste eeuw geveild werden.

Hillie Smit reconstrueert de textiele aankleding van een woning van rijke burgers in de tweede helft van de negentiende eeuw, het huidige museum Willet-Holthuysen te Amsterdam. Aangezien er geen foto's uit die tijd (bewaard gebleven) zijn, brengt zij het interieurtextiel in de verschillende vertrekken tot leven aan de hand van gegevens uit de boedelinventaris die is opgemaakt toen mevrouw Willet in 1895 overleed, beschrijvingen uit de begintijd van het museum, het nog aanwezige negentiende-eeuwse textiel en brieven, bestellingen en rekeningen uit het familiearchief van de Willets.

In de negentiende eeuw was Hilversum een echte tapijtstad. Egbert Pelgrim analyseert opkomst, bloei en verval van deze tapijtindustrie. Kort na het midden van de achttiende eeuw werd daar de fabricage van koehaar-tapijt ter hand genomen, een Hilversumse uitvinding. Daarnaast werden ook andere tapijtsoorten vervaardigd. Hilversum leverde echter vooral het goedkopere product. Behalve aan de tapijtproductie zelf, besteedt Pelgrim ook aandacht aan de positie van de in de dorpsgemeenschap op alle vlakken dominerende fabrikanten en die van de van hen afhankelijke arbeiders, wier leefomstandigheden niet benijdenswaardig waren.

Ook de bijdrage van Ingeborg de Roode heeft de tapijtindustrie als onderwerp. De Roode beschrijft de geschiedenis van de Koninklijke Verenigde Tapijfabrieken (KVT). Zij toont aan de hand van recent ontdekt archiefmateriaal aan, dat de oprichting van de KVT, in tegenstelling tot de gangbare opvattingen, eerder als een overname dan een fusie van drie fabrieken gekenschetst kan worden. Het ruime assortiment dat de KVT tijdens haar bestaan heeft geboden, wordt uitgebreid toegelicht. Speciale aandacht besteedt De Roode aan één van de producten: het machinaal geknoopt smyrna. De techniek waarmee dit tapijttype vervaardigd werd, was tot nu toe in de literatuur onderbelicht. In de bijlage bij haar artikel geeft De Roode een overzicht van de inhoud van het door haar recentelijk geïnventariseerde KVT-archief.

Huishoudtextiel staat centraal in de laatste twee bijdragen aan dit themanummer. Hans Pel introduceert de lezer in de geschiedenis van de Brabantse linnennijverheid en die van Boxtel in het bijzonder. De laatste floreerde in de achttiende en negentiende eeuw, waarbij de productie van huishoudlinnen domineerde. In de twintigste eeuw verloor linnen terrein aan katoen, met name waar het huishoudlinnen betrof. Hoewel veel fabrikanten overgingen op andere producten – zoals gordijnen en zeildoek – moesten zij toch in de loop van de twintigste eeuw de productie staken. Het grootste gedeelte van Pels bijdrage is gewijd aan de geschiedenis van een klein bedrijf in de linnensector: de firma Van Hoogerwou & Zonen. Deze firma produceerde huishoudtextiel van zeer hoge kwaliteit, bestemd voor de hogere sociale lagen. Door naamsbekendheid, het vasthouden aan tradities en een netwerk van agentes hield het bedrijf lang stand (tot 1970). Pel constateert terecht dat traditioneel, statisch ondernemerschap soms dezelfde uitslag heeft als innovatief ondernemerschap.

Sanny de Zoete laat de lezer een kijkje nemen in een negentiende-eeuwse linnenkast: die van Marie Cornélie, gravin van Wassenauer Obdam. De Zoete laat aan de hand daarvan zien, welk linnengoed gangbaar was bij de sociale bovenlaag, hoe het werd gebruikt, onderhouden en gewassen. Voor de laatste activiteiten had de gravin een speciale linnenmeid in dienst die zij zeer waardeerde. Zorgvuldig reconstrueert De Zoete het geërfde linnengoed van Marie Cornélie – zij had textiel van haar ouders, grootouders en overgrootouders in bezit – en wat zij op dit gebied zelf aanschafte voor en tijdens haar huwelijk.